

Αναζητώντας τον χαμένο δημόσιο χώρο

29.11.2017 / Θεσσαλονίκη

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο δημόσιος χώρος αποτελεί σημαντικό στοιχείο του αστικού τοπίου και του αστικού σχεδιασμού. Διακρίνεται από τον ιδιωτικό χώρο, γιατί ο πολίτης έχει σ' αυτόν ελεύθερη πρόσβαση, ανεξάρτητα από φύλο, εθνικότητα, ηλικία και κοινωνικές διαφορές. Η ισότητα στην πρόσβαση είναι καθοριστικής σημασίας. Πέρα από τη χωρική διάσταση, συνδέεται ευθέως με τη δημοκρατική αρχή, στον δημόσιο χώρο εκδηλώνεται η ίδια η πολιτική κοινότητα, εδώ ασκούν οι πολίτες τα συνταγματικά τους δικαιώματα. Οι περιορισμοί που επιβάλλονται από το κράτος στο δικαίωμα πρόσβασης και χρήσης του δημόσιου χώρου διαμορφώνουν με την έντασή τους τον δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος κάθε χώρας. Οι περιορισμοί αυτοί συνδέονται με τον χρόνο και τον τρόπο άσκησης των δικαιωμάτων των πολιτών σε δημόσιους χώρους και αναφέρονται σε θέματα όπως η παραχώρηση πλατειών σε κόμματα κατά την προεκλογική περίοδο, η τοποθέτηση καμερών στους δρόμους για τη διαχείριση της κυκλοφορίας¹, η απαγόρευση του καπνίσματος², η επιβολή ωρών κοινής ησυχίας, η ρύθμιση της υπαίθριας διαφήμισης³, η λειτουργία λατρευτικών χώρων άλλων θρησκειών⁴. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν τη ρύθμιση άσκησης συνταγματικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην προσωπικότητα, το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, το δικαίωμα ελεύθερης κίνησης, το δικαίωμα έκφρασης, η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας, ώστε να διατηρείται η αναγκαία ισορροπία στη διαβίωση των κατοίκων της πόλης και να μην προκαλούνται συγκρούσεις στο κοινωνικό σύνολο⁵.

Στον δημόσιο χώρο αναπτύσσονται οι λειτουργίες της αγοράς, της αναψυχής, πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Από την Αγορά της πόλης της κλασσικής αρχαιότητας και το ρωμαϊκό Forum περάσαμε στις πλατείες των μεσαιωνικών πόλεων. Ο σχεδιασμός του αστικού χώρου ώστε να είναι το κέντρο του δημόσιου βίου ανάγεται στην Αναγέννηση και

¹ ΣτΕ 1661/2009. Η απόφαση αυτή ασχολήθηκε με την 58/2005 απόφαση της ΑΠΔΠΧ που απέρριψε αίτημα της ΕΛΑΣ να επιτραπεί η επέκταση συστήματος κλειστού κυκλώματος τηλεοράσεως και για άλλους σκοπούς πέραν της διαχείρισης της κυκλοφορίας.

² ΣτΕ 4172/2012.

³ ΣτΕ 4212/2013.

⁴ ΣτΕ 2399/2014. Η απόφαση αφορά τη χρηματοδότηση τεμένων προκειμένου να εξασφαλισθεί η δυνατότητα στον μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων που ζει στην Αττική να ασκεί τα λατρευτικά του καθήκοντα, δεδομένου και ότι λειτουργούν περίπου 120 παράνομα «τζαμιά».

⁵ Βλ. την ενδιαφέρουσα μονογραφία της Σ. Γεωργίου «Τα συνταγματικά θεμέλια του δημόσιου χώρου», εκδόσεις Σάκκουλα 2017.

στη συνέχεια στις πλατείες των σύγχρονων πόλεων όπου οι πολίτες αλληλεπιδρούν, αναπτύσσουν δραστηριότητες ή απλά περιπλανώνται. Συχνά ο δημόσιος χώρος, από πεδίο συνάντησης, επικοινωνίας και ελεύθερης έκφρασης μετατρέπεται σε πεδίο συγκρούσεων και αντιπαράθεσης. Οδομαχίες, συλλαλητήρια, διαδηλώσεις (πλατείες Τιεν Αν Μεν, Ταχρίρ, Ταξίμ). Πρόσφατα στη Βαρκελώνη οι διαδηλωτές φώναζαν «Οι δρόμοι θα 'ναι πάντοτε δικοί μας». Στις πλατείες απαιτούν Σύνταγμα οι λαοί, και στις πλατείες το καταλύουν.

Η Αθήνα απέκτησε τον προηγούμενο αιώνα μητροπολιτικό χαρακτήρα, διογκώθηκε υπερβολικά, «εξερράγη» προς όλες τις κατευθύνσεις και αντιμετωπίζει πιεστικά προβλήματα που συνδέονται με την προστασία του περιβάλλοντος, τις υποδομές και τις μεταφορές⁶. Όμως το Ιστορικό Κέντρο, με την ενδιαφέρουσα συνύπαρξη αρχαίων μνημείων, βυζαντινών, νεοκλασικών και σύγχρονων κατασκευών διαφόρων περιόδων, επιβιώνει. Σημαντικό έργο το πρόγραμμα «ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων των Αθηνών», που προβλέφθηκε αρχικά στο ρυθμιστικό σχέδιο Αθήνας και αποβλέπει στην ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Οι διάσπαρτοι μέσα στον αστικό ιστό της πόλης και κατακερματισμένοι αρχαιολογικοί χώροι της Αθήνας (Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Κεραμεικός κλπ) αναδείχθηκαν μέσω της δημιουργίας ενιαίου δικτύου πεζοδρόμων και περιοχών πρασίνου και της εφαρμογής κυκλοφοριακών ρυθμίσεων. Κόσμημα αυτού του έργου ανάπλασης ο μεγάλος περίπατος που συνδέει το Ολυμπείο, την Ακρόπολη, τον λόφο του Φιλοπάππου, την Αρχαία και την Ρωμαϊκή Αγορά, τον Κεραμεικό μέσω της Διονυσίου Αρεοπαγίτου και της Αποστόλου Παύλου. Μέχρι το 2000, 50.000 οχήματα διέσχιζαν ημερησίως τον κυκλοφοριακό αυτό άξονα. Όπως σχολίασε γάλλος καθηγητής της Αρχιτεκτονικής, «αυτές οι παρεμβάσεις είναι σαν να ήταν πάντα εκεί». Αντίθετα, η ανάπλαση της οδού Πανεπιστημίου ακυρώθηκε από το ΣτΕ, διότι κρίθηκε ότι η όλη «παρέμβαση» στο δημόσιο χώρο δεν μπορούσε να επιχειρηθεί με απλή περιβαλλοντική αδειοδότηση αλλά έπρεπε να επιλεγεί μια από τις προβλεπόμενες στη νομοθεσία μορφές σχεδιασμού⁷. Στη Θεσσαλονίκη η δημιουργία της λεγόμενης «νέας παραλίας», η ανάπλαση δηλαδή της νέας παραλίας όπως αυτή είχε δημιουργηθεί στις δεκαετίες του '60 και του '70, κατά μήκος της λεωφόρου Μ. Αλεξάνδρου, προκάλεσε μεγάλη συζήτηση και αμφισβήτηση, είναι όμως κοινή ομολογία ότι το θαλάσσιο μέτωπο με τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, βραβευμένο έργο των αρχιτεκτόνων Μπερνάρ Κουόμο και Πρόδρομου Νικηφορίδη, έδωσε στην πόλη πολλά περισσότερα από έναν γοητευτικό περίπατο: μια νέα γειτονιά, ανάσα για τους κατοίκους.

Κοινόχρηστα

Η πολεοδομική λειτουργία του δημόσιου χώρου είναι εξόχως σημαντική γιατί συντελεί ουσιαστικά στην εξυπηρέτηση της λειτουργικότητας των οικισμών και την εξασφάλιση των καλύτερων όρων διαβίωσης των κατοίκων, όπως επιτάσσει το Σύνταγμα. Κατά την πάγια νομολογία του ΣτΕ, οι κοινόχρηστοι χώροι αποτελούν ουσιώδες στοιχείο του πολεοδομικού

⁶ Ντόρα Γαλάνη, Πρόγραμμα ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων Αθήνας, Οκτώβριος 2004.

⁷ Rethink Athens, Ολ 2152/2015.

σχεδιασμού, ενόψει δε αυτού είναι αναγκαία η διαφύλαξη του χαρακτήρα τους και της ελεύθερης πρόσβασης σ' αυτούς.

Στη νομοθεσία ο δημόσιος χώρος περιλαμβάνει τα κατά τον Αστικό Κώδικα (άρθρα 967, 968) και κατά τον ΓΟΚ (άρθρο 242) κοινόχρηστα. *«Πράγματα κοινής χρήσης (κοινόχρηστα) είναι ιδίως τα νερά με ελεύθερη και αέναη ροή, οι δρόμοι, οι πλατείες, οι γιαλοί, τα λιμάνια και οι όρμοι, οι όχθες πλεύσιμων ποταμών, οι μεγάλες λίμνες και οι όχθες τους»*⁸. Με τη διάταξη του άρθρου 242 παρ. 2 του ΓΟΚ η έννοια των κοινόχρηστων χώρων εξειδικεύεται *«στους κάθε είδους δρόμους, πλατείες, άλση, και γενικά τους προοριζόμενους για κοινή χρήση ελεύθερους χώρους που καθορίζονται από το εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο του οικισμού ή έχουν τεθεί σε κοινή χρήση με οποιοδήποτε νόμιμο τρόπο»*. Η νομολογία ανέδειξε από νωρίς το πρόβλημα της πρόσβασης προς τις ακτές, την οποία εμποδίζουν πολλές φορές οι περιφράξεις των παρακειμένων ιδιοκτησιών με συνέπεια να καταλύεται ο κοινόχρηστος χαρακτήρας του αιγιαλού και της παραλίας, τονίζοντας τον κοινωνικό χαρακτήρα του δικαιώματος της ιδιοκτησίας⁹. Για τα κοινόχρηστα πράγματα ισχύει ο βασικός κανόνας του κατ' αρχήν επιτρεπτού της παραχωρήσεως ιδιαίτερων δικαιωμάτων σε αυτά, υπό την προϋπόθεση όμως ότι εξυπηρετείται ή τουλάχιστον δεν αναιρείται η κοινή χρήση του πράγματος σύμφωνα με τον προορισμό¹⁰. Όπως έχει κριθεί, η πράξη παραχώρησης δικαιωμάτων επί κοινοχρήστων πραγμάτων αποβλέπει στην εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος και ανήκει στον πυρήνα της κρατικής εξουσίας, αφού έχει ως συνέπεια την ευθεία επέμβαση στο δικαίωμα τρίτων προς ακώλυτη χρήση του κοινοχρήστου¹¹.

Στους αστικούς δημόσιους χώρους περιλαμβάνονται οι δρόμοι, οι πλατείες και τα άλση. Επίσης οι ανοικτοί αρχαιολογικοί χώροι αποτελούν δημόσιους χώρους με ιστορικό αποτύπωμα, τα κατά τον Κωνσταντινίδη «υπαίθρια μουσεία», ενώ τα δάση και ο αιγιαλός, αν και βρίσκονται εκτός αστικού χώρου, συνδέονται αναγκαία με αυτόν.

Αρχαιολογικοί χώροι

Είναι πάγια η νομολογία του ΣτΕ για την πρωταρχική σημασία των κοινόχρηστων χώρων και των χώρων πρασίνου για την προστασία του περιβάλλοντος. Στο πρακτικό επεξεργασίας σχεδίου διατάγματος για την ενοποίηση Ο.Τ. για τον καθορισμό ενιαίου αρχαιολογικού χώρου με στόχο την προστασία και ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου Χερσονήσου Ηρακλείου επισημαίνεται ότι ο αρχαιολογικός χώρος είναι κοινωφελής, ελεύθερος δημόσιος χώρος

⁸ Το δικαίωμα στον δημόσιο χώρο ως ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος στην προσωπικότητα κατά τον ΑΚ (άρθρα 57 και 966-967), με πλούσια νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων.

⁹ ΣτΕ Ολ 3521/1992.

¹⁰ ΣτΕ 3944/2015 για την παραχώρηση παραλιών στους δήμους.

¹¹ ΣτΕ Ολ. 891/2008 κ.ά.

που απολαύει μείζονος, συνταγματικής τάξεως προστασίας για λόγους δημοσίου συμφέροντος¹².

Με αφορμή την άρση προστασίας των διατηρητέων κτιρίων της οδού Δ. Αρεοπαγίτου, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κτίρια αυτά, πέραν της δεδομένης αξίας τους ως αρχιτεκτονημάτων, συγκροτούν με τα υπόλοιπα κτίρια της οδού αυτής ένα ενιαίο μέτωπο, το οποίο πέραν του προστατευτικού του ρόλου έναντι των μνημείων του ιερού βράχου αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό σύνολο που εμπίπτει στην προστασία του αρχαιολογικού νόμου και της σύμβασης της Γρανάδας και έχει αυτοτελή αξία για την φυσιογνωμία της περιοχής, η οποία συνιστά κομβικό σημείο της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων της πόλης των Αθηνών, καθώς και για τον πολεοδομικό ιστό της πόλης¹³.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει απόφαση του Δικαστηρίου με αφορμή αίτηση ακυρώσεως περιοίκων κατά του χαρακτηρισμού ως οργανωμένου αρχαιολογικού χώρου του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του Φιλοπάππου και καθορισμού όρων προστασίας και επίσκεψης του κοινού σε αυτόν. Κρίθηκε ότι στην έννοια του ατομικού δικαιώματος στο περιβάλλον εντάσσεται και η ελεύθερη απόλαυσή του, που στεγάζεται, πέραν του άρθρου 24, και στο άρθρο 5, το οποίο κατοχυρώνει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, στην οποία περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, η πρόσβαση και χρήση των ελεύθερων δημόσιων χώρων. Οι περιορισμοί δε που μπορούν να επιβληθούν στο δικαίωμα αυτό πρέπει να είναι πρόσφοροι και αναγκαίοι για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Ενόψει αυτών, η θέσπιση όρων και προϋποθέσεων επίσκεψης στους οργανωμένους αρχαιολογικούς χώρους αποσκοπεί αφενός στη διευκόλυνση της πρόσβασης του κοινού σε αυτούς και αφετέρου στη μη φθορά και καταπόνηση των μνημείων. Όπως κρίθηκε, το μέτρο της απαγόρευσης νυκτερινής πρόσβασης στο σύνολο του αρχαιολογικού χώρου, ο οποίος έχει και την ιδιότητα του χώρου πρασίνου, περιπάτου και αναψυχής για τους κατοίκους της πόλης, δεν προέκυπτε από το σύνολο των στοιχείων του φακέλου ότι είναι πρόσφορο για την αντιμετώπιση του προβλήματος που αναδεικνυόταν από τις σχετικές εισηγήσεις και αναφορές¹⁴.

Πλατείες

Στους κοινόχρηστους χώρους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται στο σχέδιο πόλεως ως πλατείες, δεν είναι επιτρεπτή η στάθμευση αυτοκινήτων και η διαμόρφωση τμήματος αυτών ως χώρου σταθμεύσεως αυτοκινήτων¹⁵, ενώ οι επιτρεπόμενες στους χώρους αυτούς κατασκευές αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του προορισμού τους ως κοινοχρήστων και όχι στην εξυπηρέτηση των παροδίων ιδιοκτητών¹⁶.

¹² Π.Ε. 179/2008.

¹³ ΣτΕ 2338/2009.

¹⁴ ΣτΕ 2034/2015.

¹⁵ ΣτΕ 1351/2006.

¹⁶ ΣτΕ 377/2006.

Άρση ρυμοτομικών απαλλοτριώσεων

Με τους κοινόχρηστους χώρους συνδέεται η άρση ρυμοτομικών απαλλοτριώσεων, που αποτελεί το άλγος του πολεοδόμου γιατί οδηγεί στην ανατροπή του πολεοδομικού σχεδιασμού. Το Δικαστήριο διαμόρφωσε μία προστατευτική νομολογία στο θέμα αυτό. Όπως κρίθηκε, η Διοίκηση, όταν διαπιστώνει ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την αυτοδίκαιη άρση ρυμοτομικής απαλλοτρίωσης, οφείλει να επιληφθεί και να ρυθμίσει εκ νέου το πολεοδομικό καθεστώς του συγκεκριμένου ακινήτου, το οποίο με μόνη την άρση δεν καθίσταται αυτομάτως οικοδομήσιμο αλλά παραμένει «πολεοδομικώς αρρυθμιστο». Η Διοίκηση δηλαδή δεν δεσμεύεται να το καταστήσει οικοδομήσιμο αλλά οφείλει να εξετάσει αν συντρέχουν λόγοι που εξ αντικειμένου δεν επιτρέπουν τη δόμησή του (δασικούς χαρακτήρας, αιγιαλός, ζώνη προστασίας ρέματος) και να συνεκτιμήσει κατά τρόπο τεκμηριωμένο τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου ακινήτου και της ευρύτερης περιοχής, στην οποία αυτό εντάσσεται, καθώς και τις πολεοδομικές ανάγκες της περιοχής, ιδίως αν συντρέχει σοβαρή ανάγκη για τη δημιουργία κοινοχρήστου ή κοινωφελούς χώρου, τέλος δε την πρόθεση και δυνατότητα για την άμεση συντέλεση της νέας απαλλοτριώσεως με την καταβολή της προσήκουσας αποζημιώσεως στον θιγόμενο ιδιοκτήτη¹⁷.

Η τροποποίηση σχεδίου πόλης με ταυτόχρονη δημιουργία νέου κοινοχρήστου χώρου προς αναπλήρωση του αποχαρκτηρισθέντος πρέπει να στηρίζεται πρωτίστως σε κριτήρια αναφερόμενα στη λειτουργικότητα του οικισμού, να μην παρεμποδίζεται δε με τον κατακερματισμό του κοινοχρήστου χώρου η πολεοδομική λειτουργία, την οποία ο χώρος αυτός ως ενιαίο σύνολο είναι προωρισμένος να εξυπηρετήσει¹⁸.

Κοινόχρηστα άλση

Τα άλση και πάρκα που βρίσκονται σε κοινόχρηστο χώρο εντός εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου αποτελούν, κατά παγία νομολογία, μέρος του φυσικού κεφαλαίου και εξομοιώνονται με τα δασικά οικοσυστήματα, υπαγόμενα στην ιδιαίτερη προστασία που θεσπίζει το Σύνταγμα για τα δάση και τις δασικές εκτάσεις¹⁹.

Με διάταγμα του 1887 εγκρίθηκε διάγραμμα ρύθμισης του χώρου του Πεδίου Άρεως, το οποίο ήταν υπαίθριος χώρος για περίπατο και αναψυχή. Το 1902 η έκταση αυτή κηρύχθηκε δασωτέα, ενώ με διάταγμα του 1927 ορίσθηκε ότι θα μετατραπεί σε κήπο. Ακολούθως, με σειρά διατάξεων προσδόθηκε στον χώρο η ιδιότητα του κοινοχρήστου άλσους. Το Δικαστήριο έχει ασχοληθεί κατ' επανάληψη με τον χώρο αυτό, με αφορμή διενέξεις

¹⁷ ΣτΕ 3908/2007, Π.Ε. 190/2017.

¹⁸ ΣτΕ 3047/2015.

¹⁹ ΣτΕ 2301/2017, Ολ 677/2010, Ολ 55/1993. Για τον κοινόχρηστο χαρακτήρα των δασών ΣτΕ 805-8/2016.

περιοίκων με τον δήμο, την κεντρική διοίκηση, το δασαρχείο και την περιφέρεια. Με την πλέον πρόσφατη από τις σχετικές αποφάσεις κρίθηκε ότι δεν υπάρχει παράλειψη της Διοίκησης για χαρτογράφηση του πάρκου, διότι πρόκειται για αυστηρώς οριοθετημένο και προστατευόμενο χώρο, δεδομένου ότι αποτελεί κοινόχρηστο άλσος εντός σχεδίου που απολαύει της ίδιας προστασίας με τα δασικά οικοσυστήματα²⁰. Το ζήτημα του πεδίου του Άρεως, το οποίο αποτελεί κεντρικό πνεύμονα πρασίνου και ανάσα για μια μεγάλη περιοχή της Αθήνας που διαρκώς υποβαθμίζεται, έχει προκαλέσει τελευταία τη συλλογική δράση των κατοίκων, όπου παρατηρούμε εκδήλωση της κοινωνίας των πολιτών²¹.

Στο πλαίσιο των ρυθμίσεων για την προστασία των δασών ερμηνεύονται οι διατάξεις του ΓΟΚ που επιτρέπουν ορισμένες κατασκευές εντός κοινοχρήστων χώρων πρασίνου, η πολεοδομική λειτουργία των οποίων συνίσταται προεχόντως στην αναψυχή των επισκεπτών τους²². Μεταξύ των επιτρεπόμενων κατασκευών στους χώρους αυτούς είναι τα «περίπτερα». Ως τέτοια νοούνται μόνο μικρές κατασκευές, οι οποίες δεν οδηγούν σε καταστροφή της δασικής βλάστησης και σε σφράγιση του εδάφους, δεν αναιρούν δηλαδή τον προορισμό του άλσους ως υποκατάστατου του φυσικού περιβάλλοντος μέσα στην πόλη, και όχι εστιατόρια, κέντρα διασκεδάσεως ή άλλα συναφή καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος, τα οποία ως εκ των διαστάσεων και της λειτουργίας τους οδηγούν σε ουσιώδη βλάβη του δασικού οικοσυστήματος και σε αποκλεισμό της χρήσης του από το ευρύ κοινό. Χαρακτηριστική περίπτωση, η αυθαίρετη κατασκευή πολυτελούς εστιατορίου στο κοινόχρηστο άλσος Ευαγγελισμού, όπου προϋπήρχε κτίσμα που είχε κατασκευαστεί το 1938 από τη Μονή Πετράκη και προβλεπόταν ως χώρος αναψυκτηρίου²³.

Τραπεζοκαθίσματα

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα της διαχείρισης του δημόσιου χώρου είναι η τοποθέτηση τραπεζοκαθισμάτων, με τα οποία αναιρείται ο κοινόχρηστος χαρακτήρας και παρεμποδίζεται η πρόσβαση των πολιτών σε πλατείες, στοές και πεζοδρόμια²⁴.

Με αφορμή την έκδοση πράξεων του ΥΠΠΟ για την τοποθέτηση τραπεζοκαθισμάτων στην οδό Αδριανού, κρίθηκε ότι με τις πράξεις αυτές ασκείται η αρμοδιότητα της Πολιτείας για την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος, και η εκτίμηση που περιέχουν για τη βλάβη που μπορεί να επέλθει στον παρακείμενο αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Αγοράς είναι δεσμευτική για τα διοικητικά όργανα που επιλαμβάνονται στη συνέχεια, μεταξύ των οποίων και το όργανο που είναι αρμόδιο για την έκδοση άδειας ίδρυσης και λειτουργίας καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος²⁵.

²⁰ ΣτΕ 2301/2017.

²¹ Πρόσφατη εκδήλωση «Φωτίζουμε το πεδίο του Άρεως».

²² ΣτΕ 787/2016.

²³ ΣτΕ 4376/2015, Ε.Α. 467/2010.

²⁴ Όπως χαρακτηριστικά γράφτηκε, «τραπεζόδρομοι».

²⁵ ΣτΕ Ε.Α. 507/2004, ΣτΕ 3949/2006.

Είναι μακρά η ιστορία καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος στην Πειραιϊκή Ακτή. Σε συνέχεια έκθεσης που είχε συντάξει το 1966 η αρχαιολόγος Ηώ Ζερβουδάκη και μετά από την σταδιακή απομάκρυνση τραπεζοκαθισμάτων πολλών καταστημάτων στην περιοχή, αποκαλύφθηκαν τμήματα του τείχους έναντι της ακτής Θεμιστοκλέους και εκδόθηκε σειρά διοικητικών πράξεων και δικαστικών αποφάσεων για την απομάκρυνση τραπεζοκαθισμάτων και εγκαταστάσεων εντός και επί του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του Κονώνειου Τείχους. Στις υποθέσεις αυτές παρατηρούνται αντιφάσεις μεταξύ των γνωμοδοτήσεων των υπηρεσιών, μεταβολές μεταξύ γνωμοδοτήσεων του ΚΑΣ και των υπουργικών αποφάσεων που επέτρεπαν, κατ' εξαίρεση, τη λειτουργία των σχετικών καταστημάτων²⁶. Πρόσφατα αναπτύχθηκε έντονος διάλογος στη Θεσσαλονίκη για την ανάπτυξη τραπεζοκαθισμάτων στη Νέα Παραλία, αντίστοιχα προβλήματα παρουσιάζονται στην Αθήνα με την πεζοδρομηση κεντρικών σημείων της πόλης που μετατρέπονται σε υπαίθριους χώρους καφετεριών, συνήθως κακής αισθητικής, και το δικαίωμα των πολιτών στον κοινόχρηστο χώρο υποχωρεί προ του οικονομικού συμφέροντος του Δήμου και των επιχειρηματιών. Οι πεζοδρομήσεις στο ιστορικό κέντρο των πόλεων απασχολούν τον δημόσιο διάλογο με απόψεις θετικές και αρνητικές, η αφετηρία τους, δηλαδή η ανάγκη απόδοσης δημόσιων χώρων στους κατοίκους των πόλεων και η διαμόρφωση περιπάτων είναι κατ' αρχήν θετική αλλά ανακύπτουν ζητήματα όταν γίνονται αποσπασματικά και λόγω των καταστρατηγήσεων που ακολουθούν, εξαιτίας της πλημμελούς εποπτείας και αστυνόμευσης εκ μέρους των αρμοδίων αρχών.

Ο δημόσιος χώρος και η τέχνη

Η ελευθερία της έκφρασης και της διάδοσης των στοχασμών συνδέεται στενά με τον δημόσιο χώρο.

Από τη δημόσια τέχνη των αρχαίων Ελλήνων και τα μνημεία της Αναγέννησης περάσαμε στα μεγάλα σύγχρονα έργα του 20^{ου} αιώνα, τα πομπώδη γλυπτά και αρχιτεκτονήματα στις χώρες του ανατολικού μπλοκ αλλά και τις ενδιαφέρουσες παρεμβάσεις του προέδρου Μιττεράν στο Παρίσι. Η τέχνη στον δημόσιο χώρο, από την εξωραϊστική λειτουργία περνά πολλές φορές στην πολιτική έκφραση, με αποτέλεσμα την εμφάνιση του φαινομένου της αμφισβήτησης και του αιτήματος απομάκρυνσης δημόσιων γλυπτών που εκφράζουν παρωχημένες αξίες ή συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους.

Ο Εθνικός Κήπος περιλαμβάνεται στον αρχαιολογικό χώρο της πόλεως των Αθηνών. Το 2004 παραχωρήθηκε κατά χρήση στον Δήμο Αθηναίων για ενενήντα χρόνια, ενώ το 2011 χαρακτηρίστηκε ιστορικός τόπος. Το 2013 ο Οργανισμός ΝΕΟΝ πρότεινε προς τον Δήμαρχο Αθηναίων πρόγραμμα για την τοποθέτηση έργων σύγχρονης τέχνης σε συγκεκριμένα σημεία του κήπου, με σκοπό τη συχνότερη πρόσβαση και γνωριμία των πολιτών με τη σύγχρονη τέχνη και την ανάδειξη της Αθήνας ως αυτόνομου τουριστικού προορισμού. Η απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, με την οποία εγκρίθηκε η πρόταση αυτή, κρίθηκε

²⁶ ΣτΕ 422/2015.

από το Δικαστήριο ως μη εκτελεστή, δεδομένου ότι η αρμοδιότητα για την έγκριση της τελικής μελέτης ανήκει στον Υπουργό Πολιτισμού²⁷.

Στη συνέχεια, ο Οργανισμός NEON πραγματοποίησε εκθέσεις σύγχρονης τέχνης στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και στο Αστεροσκοπείο Αθηνών.

Στην Αθήνα τα παραδείγματα διαμόρφωσης κεντρικών πλατειών είναι μάλλον απογοητευτικά (πλατεία Ομονοίας, Συντάγματος, Κολωνακίου). Έργα – τοπόσημα γνωστών καλλιτεχνών αλλάζουν θέση (ο Δρομέας του Βαρώτσου από την Ομόνοια στο Χίλτον), απομακρύνονται (το Πεντάκυκλο του Ζογγολόπουλου), βανδαλίζονται (το γοητευτικό «Φεγγάρι» του γλύπτη Παύλου Βασιλειάδη αγνοείται). Στα θετικά αξίζει να καταγραφεί το φαινόμενο προσωρινών καταλήψεων εγκαταλελειμμένων χώρων για τη διενέργεια εικαστικών παρεμβάσεων, συχνά με τη συνδρομή καλλιτεχνικών φορέων (Μπιενάλε). Οι καλλιτέχνες συντελούν στην ανάδειξη προβλημάτων της ευρύτερης περιοχής και στην ενεργοποίηση ευαισθητοποιημένων πολιτών. Στη Θεσσαλονίκη τον Σεπτέμβριο του 2017, διοργανώθηκε ένα πολυθέαμα²⁸ με τη συνδρομή καλλιτεχνών και εθελοντών, με τη συμπλήρωση των 100 χρόνων μετά την πυρκαγιά που κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος της και υπήρξε αφορμή για τη γέννηση της νέας πόλης από πολεοδομική άποψη και όχι μόνο.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το φαινόμενο της «τέχνης του δρόμου» (street art). Πρόκειται για τοιχογραφίες με κοινωνικό, πολιτικό ή απλά αισθητικό περιεχόμενο, με αποτέλεσμα η τέχνη να ενώνεται με το τοπίο. Η συγκεκριμένη μορφή έκφρασης έχει διαδοθεί έντονα τα τελευταία χρόνια και προκαλεί ενδιαφέροντα νομικό προβληματισμό. Στο Μπρούκλιν της Νέας Υόρκης πρόσφατα ομάδα καλλιτεχνών γκράφιτι που είχαν καλύψει με έργα τους ένα εγκαταλελειμμένο κτίριο, με αποτέλεσμα το κτίριο να γίνει σημαντικός προσορισμός επισκεπτών, προσέφυγε κατά του ιδιοκτήτη του κτιρίου που το έβαψε σε μια νύχτα, καλύπτοντας τα έργα. Στη σχετική δίκη οι ένορκοι δέχθηκαν ότι τα πνευματικά δικαιώματα και η ακεραιότητα των καλλιτεχνών προστατεύονται από τους ομοσπονδιακούς νόμους, τους οποίους ο ιδιοκτήτης παρέβη²⁹.

Συμπεράσματα

Για να καταλάβει κανείς πώς λειτουργεί μια κοινωνία, πρέπει να παρατηρήσει πώς η κοινωνία αυτή διαχειρίζεται τους δημόσιους χώρους της. Στην Ελλάδα, ο δημόσιος χώρος πλήττεται από ένα έντονο συναίσθημα κοινωνικής απαξίωσης. Τα προβλήματα εντοπίζονται κυρίως στα εξής:

1. Απουσία οργανωμένου σχεδιασμού / προγράμματος διαχείρισης των δημόσιων χώρων

²⁷ ΣτΕ 3961/2015.

²⁸ «Έγινε η σπίθα πυρκαγιά».

²⁹ Αναμένεται η σχετική απόφαση.

Όλα τα εργαλεία σχεδιασμού βρίσκονται σε υποχώρηση και υιοθετούνται ad hoc ρυθμίσεις. Προβληματικές - αποτυχημένες διαμορφώσεις πλατειών. Απέναντι στα πετυχημένα παραδείγματα άλλων ευρωπαϊκών πόλεων, η Αθήνα έχει εγκαταλείψει το παραλιακό μέτωπο στην ερήμωση και στις συγκρούσεις των τοπικών αρχόντων. Η αποτυχία του σχεδιασμού υπακούει συχνά σε αποσπασματικές ρυθμίσεις που συνδέονται με ιδιωτικά συμφέροντα και αυθαίρετα δημιουργημένες καταστάσεις.

2. Παλινωδίες – αστοχίες της νομοθεσίας

Παρά την ύπαρξη της προστατευτικής για το περιβάλλον συνταγματικής διάταξης, οι επί μέρους νομοθεσίες συχνά δεν ανταποκρίνονται στους στόχους αυτούς. Προβλήματα που δημιουργεί ο ΓΟΚ λόγου χάριν: Κατάργηση των στοών, μη πρόβλεψη υποχρεωτικών χώρων στάθμευσης, με αποτέλεσμα την παράδοση της πόλης στα σταθμευμένα οχήματα. Αναζήτηση χώρων στάθμευσης κάτω από πλατείες και διενέξεις για την τύχη του υφισταμένου πρασίνου.

3. Απουσία αισθήματος συνολικής ευθύνης από τη Διοίκηση

Σύγχυση αρμοδιοτήτων, συναρμοδιότητες, ανεπάρκεια των διοικητικών δομών. Έλλειψη και κακοδιαχείριση πόρων. Οι ΟΤΑ, με άλλοθι τη στενότητα πόρων για απαλλοτριώσεις, καταλαμβάνουν τον δημόσιο χώρο. Απουσία οποιασδήποτε αστυνόμευσης, διαφθορά, πελατειακές σχέσεις. Ως επιστέγασμα, τα δικαστήρια επιδεικνύουν συχνά αδικαιολόγητη κατανόηση για την παραβατικότητα (καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος).

4. Αντιμετώπιση του δημόσιου χώρου εκ μέρους των πολιτών με ιδιοκτησιακή – ατομικιστική αντίληψη. Απουσία συλλογικής συνείδησης. Αρκεί να παρατηρήσει κανείς τη μετάπτωση του δημόσιου χώρου σε «ιδιωτικό», με την καταχρηστική συμπεριφορά οδηγών, εμπόρων, ιδιοκτητών καφέ, διαδηλωτών. Λαμβάνονται περισσότερο υπόψη οι ομάδες συμφερόντων παρά το γενικό συμφέρον. Όπως όμως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη Χάρτα των Αθηνών, *«η ζωή ανθεί μόνον εφόσον εναρμονίζονται οι δύο αντίμαχες αρχές που κυβερνούν την ανθρώπινη προσωπικότητα: το ατομικό και το συλλογικό»*³⁰.

Ο δημόσιος χώρος είναι η σκηνή όπου εξελίσσεται το έργο της δημόσιας ζωής. Τα συμπεράσματα για τη χώρα μας δεν είναι αισιόδοξα. Ας ελπίσουμε στο μέλλον και στην βαθμιαία κοινωνική συνειδητοποίηση του προβλήματος.

Κατερίνα Σακελλαροπούλου,

Αντιπρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

³⁰ Χάρτα των Αθηνών, 1933.